

na konferencji w Bolonii poświęconej tej tematyce.¹¹ Na uwagę zasługuje odmienny od europejskiego sposób pojmowania piękna w kulturach Dalekiego Wschodu.¹² Uwzględnienie, poza cechami bezpośrednio warunkującymi wizualne walory estetyczne także cech krajobrazu kojarzonego z pewną aurą, nastrojem wynika m.in. z rezultatów badań interdyscyplinarnego zespołu badającego walory krajobrazów alpejskich.¹³

Istnieją krajobrazy, które odznaczają się zespołami cech należących do wszystkich wymienionych kategorii, inne można zaliczyć do wartościowych z punktu widzenia jednej z nich. Wydaje się jednak, że dla wszechstronnego ujęcia szczególnych i specyficznych cech niektórych krajobrazów uwzględnienie wymienionego układu cech może być pożyteczne w procesie programowania i planowania przedsięwzięć ochronnych.

Streszczenie: Cechy wizualne krajobrazu są podstawą waloryzacji, wyodrębnienia kilku kategorii wartościowania. Od początków teorii, problemem była wzajemna relacja cech jakościowych odbieranych zmysłami, powstawanie emocjonalnej postawy wobec obiektu, cech określających jego doskonałość, w relacji do bytów podobnych plasujących obiekt w hierarchii wartości. Jedne krajobrazy odznaczają się cechami należącymi do wszystkich badanych kategorii, inne są wartościowe z punktu widzenia jednej. W pełnym ujęciu szczególnych cech krajobrazów, uwzględnienie badanego układu cech jest pożyteczne w planach ochrony.

Słowa kluczowe: wizualizacja krajobrazu, cechy istotne krajobrazu, waloryzacja krajobrazu, percepcja a wielokulturowość, aplikacja badań.

Abstract: Visual features of a landscape are the basis for its valorisation, identification of several categories of value judging. Since the beginning of the theory, the problem has consisted in

mutual relationships between quality features received by means of senses, the development of an emotional attitude towards an object, as well as features that describe the object's excellence in relation to similar beings, placing it in a hierarchy of values. Certain landscapes are marked by features that belong to all of the considered categories, while other are valuable from a viewpoint of a single feature only. In a full approach to specific landscape features, it is the consideration of the examined system of features, which is useful in landscape protection plans.

Key words: landscape visualisation, essential landscape features, landscape valorisation, perception and a multi-culture nature, research application.

² Tatkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć*, PWN, Warszawa 1988.

³ Lothian A., *Landscape and the philosophy of aesthetics: is landscape quality inherent in the landscape or in the eye of the beholder?* Landscape and Urban Planning 44, 1999: s. 177–198.

⁴ *Environmental Aesthetics*, (ed.) Nasar J.L., Cambridge Univ. Press, Cambridge 1988; Douglas Porteous J., *Environmental Aesthetics*, Routledge, London – New York 1996.

⁵ Golaszewska M., *Zarys Estetyki*, PWN, Warszawa 1983.

⁶ Pawłowska K., *O wartości zabytków*, [w:] *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, (red.) Pawłowska K., Swaryczewska M. Wydawnictwa UJ, Kraków 2002.

⁷ Meining D.W., *Reading the Landscape*, [in:] *The Interpretation of Ordinary Landscapes*, (ed) Meining D.W., Oxford Univ. Press 1979.

⁸ Wojciechowski K.H., *Krajobrazy – elementy dziedzictwa kulturowego i ich ewolucja*, Annales UMCS, 1996, sec. B., vol. LI.

⁹ Eco U., *Semiologia życia codziennego*, Czytelnik, Warszawa 1999.

¹⁰ Kunstler J.M., *The Geography of Nowhere*, Touchstone, New York 1993.

¹¹ Marchiano G., Milani R., *Frontiers of Transculturality in Contemporary Aesthetics*, International Conference, Bologna 2000, Proceedings, Bologna 2001.

¹² Tanaka H., *Aesthetics of Ch'i yun sheng tung: A comparative Study with Western Theories of Art*, [in:] Marchiano G., Milani R., *Frontiers of Transculturality in Contemporary Aesthetics*, International Conference, Bologna 2000, Proceedings Bologna 2001.

¹³ Strohmeier G., Ross M.M., *Kulturlandschaft im Kopf – Wahrnehmung und Bild oesterreichischer Landschaften*. Zwischenbericht. Univ. Klagenfurt 1996.

Dr inż. Barbara Wycichowska¹

KONFLIKTY O PODŁOŻU PRZESTRZENNYM W OCHRONIE I KSZTAŁTOWANIU ŚRODOWISKA

SPACE-BASED CONFLICTS IN ENVIRONMENT PROTECTION AND DEVELOPMENT

■ W sytuacji narastającej złożoności struktur przestrzennych (chaotycznie rozwijający się sektor usługowy i komunikacyjny, presja mieszkalności na tereny o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych) coraz częściej dochodzi do ostrej walki o dostęp do terenów o określonej lokalizacji (sektor komunikacyjny i usługowy) oraz o określonych walorach i zasobach środowiska (sektor mieszkaniowy i usługowy).

Pogłębiający się deficyt pożądaných obszarów generuje i nasila konflikty o podłożu przestrzennym, które dotyczą zarówno istniejących elementów zagospodarowania (konflikty w przestrzeni), jak i planowanych lokalizacji inwestycji (konflikty o przestrzeń).²

Realizację celów przestrzennych pociągają za sobą zmiany środowiska dla obszaru większego niż teren inwestycji. Niekorzystne zmiany przynoszą straty o szerokim spektrum środowiskowym: od degradacji wartości przyrodniczo-kulturowo-krajobrazowych po obniżenie jakości środowiska abiotycznego i stanu sanitarnego środowiska,³ coraz częściej obejmują obszary oraz obiekty prawnie chronione (formy chronione przyrody i krajobrazu).

¹ Instytut Architektury i Urbanistyki, Politechnika Łódzka.

² *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu – teoria i praktyka*, (red.) Stawasz D., Wyd. UŁ, Łódź 2004, ss. 171–175.

³ Richling A., Solon J., *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa 1996, ss. 245–255.

W roli destruktorów środowiskowych często występują inwestycje użytku publicznego (dotyczy to zwłaszcza infrastruktury komunikacyjnej), o których lokalizacji zdecydowało wybiórczo potraktowane kryterium dostępności gruntu (inwestycje na gruntach gminnych).⁴ Koszty ekologiczne, społeczno-kulturowe, a także ekonomiczne konfliktów, których nie rozwiązano w ramach działań prewencyjnych procesu planowania (społeczny aspekt planu), z reguły gwałtownie rosną na etapie realizacji projektu (np. blokowania budowy hipermarketów).

Przekazanie odpowiedzialności w dziedzinie planowania przestrzennego na najniższy szczebel samorządu terytorialnego, przy braku profesjonalności lokalnych urzędów (znikomy udział urbanistów i architektów w procesie decyzyjnym) i korupcyjności urzędników, skutkuje kryzysem planowania. Samorządy lokalne, swój dyktat planistyczny często wykorzystują do podejmowania decyzji służących jedynie maksymalizacji doraźnych zysków (przewaga przesłanek czysto ekonomicznych), co w efekcie przyczynia się do narastania i pogłębiania konfliktów o podłożu przestrzennym w ochronie i kształtowaniu środowiska.

Niezadowolenie lokalno-społeczne wywołuje przede wszystkim lokalizacja inwestycji niezbędnych i społecznie pożądanych, ale szczególnie uciążliwych dla mieszkańców (w Łodzi: grupowej oczyszczalni ścieków, kompostowni, sortowni i składowiska odpadów, lotniska, stacji benzynowych, sieci hipermarketów).⁵

Nawet przyrodniczo-ochronne ustalenia planistyczne mogą być źródłem konfliktów. Np. gdy pojawia się rozbieżność oczekiwań (konflikt interesów) między właścicielami działek obszaru chronionego (przewidzianego do ochrony), a potrzebą podwyższenia statusu ochrony środowiska w imię racji ekologiczno-ogólnospołecznych (utrzymanie funkcjonalnej sprawności ekologicznej terenu). Konkretnego przykładu dostarcza *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla części miasta Łodzi, obejmującej obszar Lasu Łagiewnickiego wraz z otuliną*. Ustalenia wyżej wymienionego planu, które idą w kierunku definitywnego wyłączenia określonych obszarów otuliny lasu spod zabudowy, budzą sprzeciw właścicieli działek położonych na tym terenie. Decyzję o radykalnym ograniczeniu presji urbanizacyjnej na tereny najcenniejszego i największego kompleksu zieleni w mieście Łodzi, samorządowcy tłumaczą koniecznością skutecznej ochrony lasu, który pełni wiodącą rolę w Systemie Przyrodniczym Miasta Łodzi,⁶ w dziedzinie podsystemów:

- klimatycznego (źródło splotu mas powietrza do strefy zurbanizowanej);
- hydrologicznego (obszar źródłiskowy rzeki Bzury)
- biocenotycznego (zróżnicowana fauna i flora).

W skali ogólnokrajowej działania władz lokalnych na rzecz potencjału przyrodniczo-środowiskowego polskich miast, który ma decydujące znaczenie dla zachowania jakości, stabilności i często także tożsamości środowiska miejskiego, nie przedstawiają się najlepiej.

W sytuacji, gdy z jednej strony istnieje przyzwolenie na zajmowanie pod zabudowę terenów przyrodniczo wartościowych położonych w strefie zewnętrznej miasta (eksplozja peryferyjnych zespołów zabudowy segmentowej o nadmiernej intensywności), ewidentnie predestynowanych do pełnienia funkcji ekologicznych, a z drugiej – w samym mieście postępuje dekapitalizacja całych kwartałów historycznej zabudowy śródmiejskiej (wysoki stopień zużycia technicznego i funkcjonalnego zaniedbanej i niedoinwestowanej przez dziesięciolecia zabudo-

wy i infrastruktury), architektury poprzemysłowej (w tym obiektów zabytkowych), architektury miejsko-publiczno-usługowej (obiekty usługowe z lat 70. i 80. place miejskie, parki publiczne), trudno mówić o prawidłowym, zgodnym z zasadą zrównoważonego rozwoju funkcjonowaniu gospodarki przestrzennej. Przyjmowane rozwiązania planistyczne ciągle jeszcze zdecydowanie zbyt rzadko usiłują godzić użytkowanie gospodarcze terenu z odpowiedzialnym kształtowaniem i ochroną przyrody.

Mała skuteczność podejmowanych działań na rzecz ochrony i kształtowania środowiska, a także ich wzajemna konfliktowość (odrębne interesy po stronie działań ochrony i zachowawczości, a także dziedzin gospodarczo-kreacyjno-rozwojowych są konsekwencją nieskoordynowanej branżowo, głęboko resortowej polityki środowiskowej, którą dodatkowo osłabia planowanie specjalistyczne (np. ustawa o autostradach), brak planów zagospodarowania przestrzennego, nieład własnościowy (w tym brak ustawy reprivatyzacyjnej), niedoskonały warsztat planistyczny (niska jakość planów), a przede wszystkim niski poziom edukacji kulturowo-środowiskowej społeczeństwa (w tym decydujących samorządowców).

W sytuacji braku planów miejscowych (władze lokalne często nie są zainteresowane tworzeniem nowych planów, które ograniczają możliwości decyzyjne urzędu) polityka lokalizacyjna bazuje na daleko niedoskonałych, bo nie dających gwarancji utrzymania ład przestrzennego ustaleniach warunków zabudowy, wydawanych w drodze decyzji o warunkach zabudowy.

Tak przyjęta formuła gospodarowania przestrzenią sprzyja degradacji krajobrazu (chaos nowo budowany) i jest szczególnie niebezpieczna dla słabo chronionych terenów, o wysokich walorach przyrodniczo-kulturowych (tereny i obiekty o niskim statusie i bez statusu ochronnego, w tym krajobraz wiejski i rolniczy).

Brak planów, które dotąd w mniejszym lub większym stopniu ograniczały swobodę decyzyjno-urzędniczą, doprowadził do kuriozalnej sytuacji – w wielu gminach, pod nośnym hasłem rozwoju gospodarczego, zaczęto podejmować decyzje lokalizacyjno-funkcyjne pod dyktando inwestorów, z pominięciem fundamentalnych racji ochrony środowiska. Pod wpływem nacisku zewnętrznych inwestorów na dużą skalę dokonywano zmian w funkcjach i przeznaczeniu terenów.⁷

Tego typu działania doprowadziły między innymi do zabudowania wielu korytarzy ekologicznych i polderów, do niebezpiecznej fragmentacji wielu obszarów biologicznie czynnych w miastach, co utrudnia budowanie funkcjonalnych struktur ekologicznego systemu przestrzennego wielu miast (np. zabudowa klina nawietrzającego wzdłuż Al. Jerozolimskich, zabudowa klina bródnowskiego oraz klina związanego z Polem Mokotowskim w Warszawie, zabudowa polderów odrzańskich we Wrocławiu).⁸

Brak planów stanowi również zagrożenie dla historycznego krajobrazu miejskiego, w tym dla zabytkowych kompleksów pofabrycznych (problem łódzki). Po nowelizacji ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym z 2003 r., gdy stare plany straciły swą ważność, obiekty będące „jedynie” w ewidencji zabytków przestały być prawnie chronione,⁹ a ich właściciele mogli je bezkarnie wyburzyć (np. zabytkowe obiekty zespołu fabryk Elsnera u zbiegu ul. Mickiewicza i ul. Żeromskiego w Łodzi).

Zadaniem planowania przestrzennego jest odpowiedzialne i skuteczne zarządzanie konfliktowo funkcjonującą przestrzenią – tak by minimalizować i niwelować, a nie dopuszczać do powstawania nowych konfliktów o podłożu przestrzennym.

Pozytywne zmiany w planowaniu wymagają przeprowadzenia reformy warsztatu decyzyjno-planistycznego, co pozwoli na uzyskanie nowej jakości prawa miejscowego – ustalania planów zagospodarowania przestrzennego, których decyzje nie będą podważane przez inne akty prawne (akty prawa specjalistycznego) i których szczegółowość pozwoli na utrzymanie ładu funkcjonalno-przestrzennego (rygor wyznaczania lokalizacji dopuszczalnej poprzez plan, walory kulturowe chronione egzekwowanymi zasadami zachowania stylu właściwego dla każdego regionu).

Wszelkie działania mające na celu prowadzenie racjonalnej polityki przestrzennej (minimalizującej i niwelującej konflikty) winny być prowadzone w kierunku zabezpieczenia i systemowego wykorzystania istniejącego potencjału przyrodniczo-krajobrazowego (racjonalna ochrona i funkcjonalne kształtowanie). Z powyższego wynika, że podejmowanie właściwych decyzji funkcjonalno-przestrzennych wymaga interdyscyplinarnego rozpoznania uwarunkowań i walorów środowiska danego obszaru (od walorów wizualno-krajobrazowych po zagrożenia środowiska abiotycznego) i dalej – precyzyjnego określenia przydatności poszczególnych terenów dla rozwoju określonych funkcji użytkowych.

Zalecane jest również jednoznaczne określenie ograniczeń terenu wynikające z ochrony zasobów środowiska lub występowania w nim uciążliwości i zagrożeń oraz wskazanie obszarów, na których ograniczenia występują (np. wyznaczenie obszarów wykluczonych z zabudowy ze względu na zagrożenia środowiskowe; zaplanowanie rozwiązań dla zagospodarowania terenów zdegradowanych).

Przestrzeganie ładu przestrzennego, ekologicznego i gospodarczego, realizacja zasady zrównoważonego rozwoju, prowadzi do minimalizacji obciążeń antropogenicznych środowiska, ochrony walorów przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych, przyczynia się do redukcji konfliktów o podłożu przestrzennym w ochronie i kształtowaniu środowiska.

Minimalizowanie, neutralizowanie istniejących i zapobieganie powstawaniu nowych konfliktów o podłożu przestrzennym, powinno koncentrować się na skutecznym porządkowaniu procesów urbanizacyjnych.

Jest to zahamowanie i uregulowanie żywiołowych form ekspansji nowej zabudowy oraz definitywne ograniczenie możliwości zajmowania nowych terenów pod budownictwo, rewitalizacja zaniedbanych, zdegradowanych społecznie kwartałów miast o dużym potencjale mieszkaniowo-usługowym. Polega też na organizacji pełnej i skutecznej ochrony dziedzictwa przyrodniczego (parki, ekosystemy leśne, otwarte tereny rolnicze, zieleń dolin rzecznych). Polega także na poprawie stanu środowiska w wymiarze jakościowym (eliminacja i neutralizacja potencjalnych źródeł zanieczyszczeń zagrażających środowisku gruntowo-wodnemu oraz emisji energetycznej i komunikacyjnej) i funkcjonalnym.

Jest to tworzenie wysokiej wartości systemów przyrodniczych i ekologicznych jednostek osadniczych rozbudowywanych z pełnym wykorzystaniem istniejącego potencjału terenów biologicznie czynnych.

Aby zapobiec konfliktom na etapie realizacji inwestycji (blokowanie budowy przez społeczność lokalną) wskazane jest prowadzenie edukacji oraz szerokich konsultacji i negocjacji społecznych w trybie prewencyjnym (społeczny etap planowania).

Do konstruktywnej dyskusji o optymalnym rozwiązywaniu konfliktów o podłożu przestrzennym w ochronie i kształtowa-

niu środowiska urzędowi, potrzebna jest szeroka interdyscyplinarna wiedza – od ekologicznej po społeczną. Społeczeństwu, które może i powinno uczestniczyć w tej dyskusji (społeczny etap planowania) potrzebna jest szersza wiedza ekologiczno-kulturowo-środowiskowa edukacja ogólnospołeczna, która pozwoli zrozumieć rolę i potrzebę budowania ładu przestrzennego, przekładającego się na podnoszenie i utrzymywanie wysokiej jakości środowiska życia.

Sprawne zarządzanie ochroną i kształtowaniem środowiska powinno opierać się na świadomej społecznej potrzebie i akceptacji (rola postulowanego procesu edukacji ogólnospołecznej). Budowanie lokalnych strategii rozwoju powinno uwzględniać interesy społeczne, przyrodnicze oraz kulturowe, a przede wszystkim specyfikę i odrębność kulturowo-przyrodniczą terenu objętego planem.

Pożądana jest realizacja postulowanych działań prewencyjnych na rzecz odpowiedzialnego kształtowania i ochrony środowiska, ze wskazaniem na ogólnospołeczna edukację i równoległe kształcenie nowej, profesjonalnie przygotowanej grupy zawodowej, która z powodzeniem będzie obsługiwać zreformowany warsztat decyzyjno-planistyczny.

Streszczenie: Złożoność struktur przestrzennych rośnie, co często prowadzi do zażartej walki o dostęp do terenów o określonych walorach i zasobach środowiska. Konflikty o podłożu przestrzennym dotyczą zarówno istniejących elementów zagospodarowania, jak i planowanych lokalizacji inwestycji. W roli destruktorów środowiskowych często występują inwestycje użytku publicznego. Stąd ochrona i kształtowanie środowiska wymaga przede wszystkim większej efektywności działań zapobiegawczych, tj. proekologicznej edukacji społeczeństwa oraz skutecznej kontroli i koordynacji procesów przestrzennych jako części znacznie zreformowanego systemu planowania przestrzennego.

Słowa kluczowe: konflikt, rozwój przestrzenny, presja inwestycyjna, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Abstract: *The complexity of spatial structures grows, which frequently leads to a fierce fight for access to space with certain environmental assets and resources. Space-based conflicts regard both the existing elements of space development and the prospective investment projects. The destroyers of environment, including its protected forms, are often the public use investment projects.*

Hence, protecting and shaping the environment requires, first of all, higher effectiveness of preventive activities, i.e. pro-environmental education of the society and an effective control and co-ordination of spatial processes, as parts of a considerably reformed spatial planning system.

Key words: *conflict, spatial development, investment pressure, local physical plans.*

⁴ Reszka B., *Granice funkcji w planowaniu przestrzennym*, [w:] *Problemy ekologii krajobrazu*, t. VII: *Granice krajobrazowe. Podstawy teoretyczne i znaczenie praktyczne*, (red.) Pietrzak M., Poznań 2000, ss. 129–135.

⁵ *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania...*, s. 177.

⁶ *Szata roślinna Lasu Łagiewnickiego w Łodzi*, (red.) Kurowski J.K., Łódź 2001, ss. 9–13.

⁷ Markowski T., Stawasz D., *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, Wyd. UŁ, Łódź 2001, ss. 302–304.

⁸ <http://www.przyrodapolska.pl/czerwiec04/miasta.htm>

⁹ Szegendowski W., Tomaszewski F., *Mankamenty prawnej ochrony. Zatrzymajmy destrukcję zabytków miasta*, Kronika miasta Łodzi, UML 1, Łódź 2006, ss. 69–70.